

Analyzing the components of migration literature in the novel *Chahe Babel* by Reza Ghasemi

Hosein Ahadi¹ | Bijan Zahiri nav^{2*} | Hosein Novin³

1. Ph.D. student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran. E-mail: hoseinahadi@uma.ac.ir
2. Corresponding Author, Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran. E-mail: zahirina@uma.ac.ir
3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran. E-mail: drnovin@uma.ac.ir

---

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 20/11/2022

Received in revised form:
11/01/2023

Accepted: 22/01/2023

Keywords:

Reza Ghasemi,
Chahe Babel,
Immigration literature,
Identity Crisis,
Nostalgia.

ABSTRACT

Immigration literature in our country has recently garnered attention from literary critics, particularly following the Islamic Revolution. Reza Ghasemi is one of the writers who emigrated to France after this pivotal event and produced his works there. His experiences in France, coupled with the inevitable hardships of living in exile, imbue Ghasemi's fictional works with significant elements of immigration literature. This article analyzes the components of immigration literature in Ghasemi's novel "Chah Babel" using an analytical-descriptive approach. The research findings indicate that the lives of the narrator and other Iranian characters are fraught with suffering, much of which stems from their encounters with a foreign culture. These characters struggle to abandon their native culture and fully assimilate into French society, leading to unusual behavioral and psychological responses, such as identity confusion, depression, and feelings of inferiority. Some of the most important components of immigration literature in this novel include identity crisis and alienation, marginalization, nostalgia, the fluidity of time and space, imitation, acculturation and adaptation, self-criticism, comparison, activism, and passivity.

Cite this article: Ahadi, H., Zahirina, B., Novin, H. (2025). Analyzing the components of migration literature in the novel *Chahe Babel* by Reza Ghasemi. *Research in Narrative Literature*, 13 (4), 1-19.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2023.7897.1696

Extended Abstract

Introduction:

Migration is an integral aspect of the lives of many individuals, influenced by various sociological and psychological factors. It increasingly impacts the soul, psyche, and worldview of people. One of the fields that vividly reflects the experiences of migration and exile is literature. Literary works stem from the human subconscious and, therefore, often transcend conventional conservatism, openly portraying the elements and signs of migration, as well as the suffering and challenges of life in a foreign land. The specific themes and atmosphere that have consistently characterized literary works created in exile have given rise to the genre of migration literature. Extracting the components of migration literature from a literary work necessitates a thorough analysis of the text based on the criteria established by critics in this field. In Persian literature, the narrative form, with its breadth and diversity of subject matter, as well as its unique qualities compared to other literary genres, has more effectively captured the elements of migration literature. Among Iranian authors, Reza Ghasemi stands out as an immigrant writer whose fictional works embody the characteristics of immigration literature. In this context, the novel *Chah Babel* prominently features elements of immigration literature, evident in its themes of exile, the symbolism of its characters, and the incorporation of mythological motifs, such as the descent into the underworld.

Methodology:

The article is composed in an analytical-descriptive style, utilizing library resources. The elements of immigration literature, which serve as the primary criteria for analyzing the novel, have been gathered from credible sources. The study and annotation of the novel's text have been conducted with reference to existing research in the field of mythology, reflecting the author's metaphorical perspective on mythical themes.

Results and Discussion:

Creating literary works, particularly novels, is a prevalent method in contemporary society for expressing the thoughts and worldviews of writers. Through novel writing, contemporary authors not only aim to provide entertainment but also seek to convey their intellectual styles and ideas through the power of language. The reflection of immigration literature within a literary work is often not a matter of choice; rather, it stems from the writer's life experiences in a specific environment that profoundly influences their thoughts and emotions. As a result, their intellectual style and worldview gradually evolve, impacting their mindset, writing, and overall expression. Reza Ghasemi, an Iranian writer residing in France, exemplifies this phenomenon. His fictional works are imbued with thoughts and feelings shaped by the elements of immigration. Due to the hardships associated with displacement, Ghasemi has crafted novels that resonate with a sense of despair and explore themes of identity crisis. These elements are particularly evident in his novel *Chah Babel*, a mythical narrative (the story of Harut and Marut) to illustrate the descent of fictional characters into an unfamiliar world. The theme of suffering due to immigration emerges as a dominant motif in the novel. The experience of living in a

foreign country, such as France, torments the souls of the Iranian characters, including the narrator. He finds himself unable to forget the memories, traditions, and values of his homeland, nor can he fully adapt to or embrace Western culture. This duality and sense of limbo give rise to complications such as identity crisis, depression, confusion, and feelings of worthlessness, all of which manifest in the narrator's behavior and speech.

Conclusion:

An examination of the themes and elements of the novel *Chah Babel* reveals that it belongs to the category of immigration literature. The novel not only conveys a pervasive atmosphere of homesickness and despair but also incorporates key components identified by critics of immigration literature. Ghasemi frequently draws upon myths and historical narratives in his fiction, and in *Chah Babel*, inspired by the myth of "Harut and Marut," he explores significant themes of immigration literature, including identity crisis, alienation, marginalization, nostalgia, the fluidity of time and space, imitation, acculturation, adaptation, self-criticism, comparison, activism, and passivity. The characters in the novel frequently grapple with conflicting values and identity crises, struggling to adapt to a foreign world that fundamentally alters their sense of home. Through the use of mythical themes, Ghasemi provides a sociological perspective on the challenges of life in an unfamiliar land. This profound and intricate interpretation can be applied to the human experience as a whole. Ghasemi posits that the lives of all individuals reflect the mythical narrative of "Harut and Marut," suggesting that from the moment a person enters the world, they are ensnared in their own dualities and internal contradictions. Ultimately, this struggle prevents them from attaining happiness, leaving them trapped in a cycle of despair and futility. In general, the atmosphere of the novel is permeated by despair and hopelessness, reflecting the bitter history and fate of its characters. None of the characters can escape their grim destinies, and all are compelled to navigate their lives in a state of suspense.

واکاوی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل اثر رضا قاسمی

حسین احدی قورتولمش^۱ | بیژن ظهیری ناو^۲* | حسین نوین^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه محقق اردبیلی. اردبیل، ایران. رایانامه:

hoseinahadi@uma.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه محقق اردبیلی. اردبیل، ایران. رایانامه:

zahirinav@uma.ac.ir

۳. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه محقق اردبیلی. اردبیل، ایران. رایانامه:

drnovin@uma.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۰/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۰۲

واژه‌های کلیدی:

رضا قاسمی،

چاه بابل،

ادبیات مهاجرت،

بحران هویت،

نوستالژی.

ادبیات مهاجرت در کشور ما اخیراً و به‌ویژه بعد از انقلاب اسلامی مورد توجه منتقدان ادبی قرار گرفته است. رضا قاسمی از جمله نویسندگانی است که بعد از انقلاب اسلامی به فرانسه مهاجرت کرده و آثار خود را در این کشور خلق کرده است. آثار داستانی قاسمی به دلیل اقامت او در فرانسه و مواجهه‌اش با رنج‌های ناگزیر زندگی در غربت، برخی مؤلفه‌های مهم ادبیات مهاجرت را در خود دارد. در این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی به بررسی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل اثر رضا قاسمی پرداخته شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که زندگی راوی و سایر شخصیت‌های ایرانی سرشار از رنج‌هایی است که برخی از آن‌ها در نتیجه مواجهه آن‌ها با فرهنگ غریب به وجود آمده است. این شخصیت‌ها هرگز نمی‌توانند به‌سادگی فرهنگ بومی خود را کنار گذاشته و به‌طور کامل با فرهنگ فرانسه انس بگیرند و همین امر باعث بروز برخی کنش‌های رفتاری و روانی نامتعارف هم‌چون اغتشاش هویت، افسردگی و احساس حقارت در آن‌ها شده است. برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در این رمان عبارت‌اند از: بحران هویت و بی‌آشنایی، در حاشیه بودن، نوستالژی، سیالیت زمان و مکان، ماندگردی، فرهنگ‌پذیری و سازگاری، انتقاد از خود، مقایسه، کنش‌پذیری و انفعال.

استناد: احدی قورتولمش، حسین؛ ظهیری ناو، بیژن؛ نوین، حسین (۱۴۰۳). واکاوی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل اثر رضا قاسمی.

پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۳ (۴)، ۱-۱۹.

ناشر: دانشگاه رازی

حق مؤلف © نویسندگان.

DOI: 10.22126/rp.2023.7897.1696

۱. پیشگفتار

مهاجرت اجباری انسان، از سرزمینی که با فرهنگ و آداب و رسوم آن انس گرفته است، می‌تواند عواقب رنج‌آوری در پی داشته باشد؛ به طوری که عدم تجانس و سازگاری با فرهنگ جامعه مقصد می‌تواند با اثرگذاری منفی بر روح و روان مهاجر، او را به سردرگمی و پریشانی دچار کند.

موضوع مهاجرت، پیشینه‌ای طولانی دارد؛ اما در دوران معاصر تبدیل به موضوعی برجسته و مهم شده و توجه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان را به خود جلب کرده است. بدیهی است، عواقب مهاجرت کم‌وبیش در روح و روان انسان‌ها خود را نشان می‌دهد ولی نویسندگان و شاعران به دلیل روح حسّاسی که دارند، تحت تأثیر عواقب مهاجرت از دوگانگی و بحران هویت^۱ رنج می‌برند و این موضوع به وضوح در آثار داستانی ادبیات مهاجرت^۲ خود را نشان می‌دهد.

برخی نظریه‌پردازان حوزه نقد پسااستعماری، ویژگی‌های سبکی آثار منتشر شده توسط نویسندگان مهاجر را مورد بررسی قرار داده و مؤلفه‌هایی مشترک در آن‌ها یافته‌اند و این شیوه ارزیابی آثار ادبی، خود را در قالب نقد پسااستعماری^۳ نشان داده است. در این میان، طیف گسترده‌ای از نظریه‌پردازان روان‌شناختی و مطالعات پسااستعماری، به این نکته تأکید کرده‌اند که نویسندگان مهاجر هرگز نمی‌توانند فرهنگ بومی خود را به کلی فراموش کرده و با فرهنگ جدید انس بگیرند و همین امر باعث انعکاس برخی مؤلفه‌ها از جمله بحران هویت در آثار ادبی آن‌ها شده است.

ادبیات مهاجرت در ایران، بعد از انقلاب اسلامی در قالب یک جریان ادبی مورد توجه منتقدان قرار گرفت و نویسندگانی که به اجبار یا اختیار ترک وطن کرده بودند، آثاری خلق کردند که با مختصات این جریان ادبی تناسب داشت؛ البته ادبیات مهاجرت را نمی‌توان جریانی مستقل و روش‌مند دانست، زیرا نویسندگان مهاجر به صورت پراکنده و دور از هم به خلق آثار خود پرداختند و نقطه اشتراک این آثار، بازتاب آثار روحی و روانی مهاجرت در آثار داستانی آن‌ها بود.

حورا یآوری با اشاره به ادبیات پساانقلابی^۴ در خارج از کشور بر آن است که:

«اساساً پس از انقلاب سال ۱۳۵۷، بسیاری از نویسندگان نامدار و یا کسانی که در خارج شهرت نویسندگی یافتند، به گونه‌ای اختیاری و یا اجباری میهن خود را ترک کردند و تجربه‌های

1. identity crisis
2. Immigration literature
3. Postcolonial criticism
4. Post-revolutionary

مهاجرت را در نوشته‌های خود به کار گرفتند و ادبیات مهاجرت و تبعید بر پایه تقابل دوقطبی میهن و تبعید، بر زمینه جنگ و انقلاب نوشته می‌شود» (یاوری، ۱۳۹۱: ۱۱۵).

یکی از ویژگی‌های آثار مربوط به ادبیات مهاجرت، زبان خاص این آثار است که در نتیجه برخورد دو زبان مبدأ و مقصد خود را نشان می‌دهد. از نظر محتوا نیز ادبیات مهاجرت به دوره‌هایی تقسیم شده است:

«۱- ادبیاتی که به ستیزهای اجتماعی و سیاسی در ایران معطوف است. ۲- ادبیاتی که دغدغه‌های دوران نخست پناهندگی را به تصویر می‌کشد. ۳- ادبیاتی که پس از یک یا دو دهه اقامت در جامعه جدید، زندگی شهروند دوهیتی^۱ (ایرانی- آمریکایی یا ایرانی-اروپایی) را بازتاب می‌دهد که گفتمانی‌های دیگری را پیش روی خود قرار داده است. ۴- ادبیات فرامکانی-فرازمانی که هیچ ردّ پایی از مهاجرت و تبعید در آن نمی‌توان یافت» (درویش‌پور، ۱۳۸۶: ۲۱۴).

رضا قاسمی از جمله نویسندگان مهاجر ایرانی است که به باور منتقدان، برخی مؤلفه‌های مهم ادبیات مهاجرت در آثار داستانی او دیده می‌شود. رمان چاه بابل دومین رمان رضا قاسمی است که به توصیف زندگی شخصیتی می‌پردازد که بالاچار از سرزمین مادری خود مهاجرت کرده و در کشور فرانسه اقامت گزیده و همین امر باعث بروز مشکلاتی در زندگی او شده است. در این رمان تأثیر فرهنگ غریب فرانسه علاوه بر راوی، بر حالات روحی و روانی دیگر شخصیت‌های ایرانی رمان نیز به وضوح دیده می‌شود. آن‌ها در برزخ رنج‌آور فرهنگ بومی و غیربومی مانده‌اند و انواع عوارض روحی و روانی هم‌چون دوگانگی، احساس حقارت، بحران هویت و افسردگی را تجربه می‌کنند. در این مقاله به بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل پرداخته شده است.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

- کدام مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل نمود یافته و علت آن چیست؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

جستجو در کتاب‌خانه‌ها و پایگاه‌های نمایه‌سازی تحقیقات ادبی بیانگر آن است که تاکنون تحقیقی در زمینه موضوع این مقاله نوشته نشده و تنها دو مقاله به شرح زیر در زمینه بررسی این رمان نوشته شده است:

- طاهری و دستمالچی (۱۳۹۹) در مقاله «پیکرگردانی و گشت اسطوره‌ای در رمان چاه بابل اثر رضا قاسمی» به این نتیجه رسیده‌اند که زمان، مکان و شخصیت در این رمان، تثلیثی و سه‌گانه است. در تثلیث شخصیت، گشت اسطوره‌ای هاروت و ماروت در پیکر دو مرد و شمایل زهره در پیکر یک زن یعنی «مندو»، «کمال» و «فلیسا» رخ می‌نماید. هم‌چنین، تکرار، تناسخ و دگردیسی در سه زمان مختلف (عصر قاجار، زمان انقلاب و دوران معاصر)، در توازی روایات سه‌گانه رمان در سه مکان (روسیه، ایران، فرانسه) بازنماینده مسئله پیکرگردانی و گشت اساطیری و مؤید تکرار الگوهای رفتاری ازلی ابدی در میان انسان‌هاست.

- بیگ‌زاده و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «تحلیل تطبیقی آشوب و نظم در رمان‌های چاه بابل و واحه غروب بر پایه الگوی نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان» به این نتیجه رسیده‌اند که آشوب ازلی و حرکت بال پروانه‌ای باعث شده تا رخدادها در این رمان‌ها به صورت غیرخطی و پیشامدها مبتنی بر عدم قطعیت باشند؛ در واقع هر پدیده پیچیده مانند ترس و نابسامانی از رخدادهایی دیگر تأثیر می‌پذیرد. این رخدادها مواردی مانند: آشوب ازلی، آشوب پیش از نظم و آشوب پس از نظم است که باعث تغییرات و آشفته‌گی‌های در دل متن و شخصیت‌های داستانی می‌شود. آنچه در دو رمان بسیار شبیه است، آشوب ازلی است که بنیان اصلی آن، ترس و سرگردانی است و حرکت بال پروانه‌ای تفاوت عمده این دو رمان است که در رمان چاه بابل به دلیل دوره‌های زمانی مختلف بسامد بیشتری یافته است.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

پژوهش پیش رو به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای نوشته شده است.

۱-۳-۱. ادبیات مهاجرت

ادبیات مهاجرت بعد از جنگ جهانی دوم در ادبیات غرب و بعد از انقلاب اسلامی در ایران مورد توجه قرار گرفت. به نظر شمیسا «ادبیات مهاجرت زیرمجموعه ادبیات غنایی به شمار خواهد رفت» (شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۲۷). در تعریفی از ادبیات مهاجرت آمده است: «ادبیات مهاجرت بیان یک حالت از احساس مهاجر است. این بیان بر اساس فضا، مکان و شخصیت‌های داستانی، شکل‌های متفاوتی می‌یابد» (روشنگر، ۱۳۸۶: ۱۰). البته از این منظر، «مهاجرت یک رویداد صرفاً جغرافیایی نیست، بلکه بیش و پیش از آن رویدادی درونی و تخیلی تلقی می‌شود» (احمدزاده، ۱۳۹۱: ۲۱).

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. واکاوی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل

۲-۱-۱. بحران هویت و بی‌آشنایی^۱

هویت یکی از مهم‌ترین نیازهای فردی و اجتماعی انسان است. به نظر اندیشمندان، «هویت همان کیستی فرد یا گروه از دیدگاه خود یا دیگری است که موضوعی پیچیده بوده و ابعادی متنوع و گوناگون دارد. برخی صاحب‌نظران برای هویت جنبه‌های قومی، ملی، دینی، منطقه‌ای، شغلی، جنسیتی، طبقاتی و... قائل هستند و طیفی نیز هویت را به انواع فردی و گروهی، خود و دیگری، واقعی و انتزاعی تقسیم کرده‌اند» (مدرسی، ۱۳۹۳: ۸۵).

«هومى بابا^۲ و همکاران به احساس گيرافتادن میان فرهنگ‌ها، احساس به‌جای به هر دو تعلق داشتن به هیچ یک تعلق نداشتن، احساس خود را در برزخی گرفتار دیدن که ناشی از نه فقط اختلال روانی فرد، بلکه هم‌چنین ناشی از لطمه روحی ناشی از جابه‌جایی فرهنگی‌ای است که فرد در بطن آن زندگی می‌کند، بی‌آشنایی می‌گویند. بی‌آشنایی یعنی این که حتی زمانی که در خانه خود به سر می‌برید احساس در منزل بودن نداشته باشید، چون درون خود احساس راحتی نمی‌کنید؛ به عبارتی می‌توان گفت بحران هویت فرهنگی، شما را به آواره‌ای روانی بدل کرده است» (تایسن، ۱۳۹۴: ۵۳۶).

در رمان چاه بابل با شخصیت‌هایی سر و کار داریم که رنج‌های مهاجرت آن‌ها را دچار بحران و اغتشاش هویت^۳ کرده است. راوی بارها به زندگی در غربت و رنج‌های آن اشاره کرده و خود را در میان دوگانگی‌ها و تقابل فرهنگ خودی و فرهنگ غریب، سرگردان و حیرت‌زده یافته است. در مجموع، مهاجرت تمام جوانب زندگی راوی را با مشکل مواجه کرده است، زیرا او علاوه بر ضرورت تحمل رنج دوری از وطن، اجازه افشای هویت واقعی گذشته‌اش را ندارد و حتی از پرداختن به هنر مورد علاقه‌اش یعنی خوانندگی نیز محروم است، زیرا تهدید شده است که اگر لب به خواندن باز کند جانش را از دست خواهد داد:

«برای چه بخوانم؟ که با کارد گاوکشی بیایند سراغم؟» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۱۹)

سرنوشت تلخ راوی و محرومیت او از هنر خوانندگی از زبان فیلیسیا^۴ به زیبایی بیان می‌شود:

1. Homelessness
2. Bhaba Homi
3. Identity disorder
4. Felicia

«وقتی کسی این طور با هنرش عجین شده باشد، اگر نتواند کارش را بکند مثل کسی است که به جهنم تبعیدش کرده باشند، مثل کسی است که آویزان کرده باشند، آن هم معلق، در چاهی تاریک» (همان: ۶۱).

در بخشی از رمان، خود شخصیت‌ها به بحث در مورد هویت می‌پردازند و در مورد جایگاه هویت در رمان مباحثی را مطرح می‌کنند که این مباحث با سرنوشت خودشان ارتباط مستقیم دارد؛ زیرا آن‌ها خود را هم چون مجرمانی می‌دانند در یک نظام توتالیترا^۱ محلی از اعراب نداشته‌اند و تنها پس از این که مجرم شناخته شده‌اند، دارای اهمیت شده‌اند:

«شما با این نظر موافقید که می‌گویند اساسی‌ترین مسئله هر رمان جستجوی ریشه‌های هویت فرد است؟ گمان می‌کنم اساسی‌ترین وجه مسئله را طرح کرده است. در این صورت، وقتی اساساً هویتی در میان نیست آیا می‌تواند رمانی به وجود آید؟ بحث ما بر سر این است که وقتی اساساً هویتی در میان نیست»: گفت «ف. و. ژ.»؟ آیا می‌تواند رمانی به وجود آید همه چیز بستگی دارد به تعریفی که ما از هویت می‌کنیم. فیلیپ^۲ گفت: «هویت برای پلیس شماره‌ای است که روی کارت شناسایی افراد حک می‌کند، یا چیزهایی مثل تاریخ و محل تولد، اندازه قد، رنگ چشمان... این‌ها همه هویت ظاهری افراد است... ف. و. ژ گفت: آیا نمی‌شود نتیجه گرفت که در یک رژیم توتالیترا افراد به نسبت به درجه مجرمیت‌شان هویت می‌یابند؟» (همان: ۱۵۲).

داشتن اسامی متعدد نیز نشان می‌دهد که شخصیت‌های ایرانی رمان هویت ثابتی ندارند و از بحران هویت رنج می‌برند. راوی رمان چهار اسم دارد: ماندنی، اسماعیل، ابوالحسن و مندو.

«اسم من در واقع ماندنی است، یعنی کسی که می‌ماند» (همان: ۱۶۴).

و نام دیگرش اسماعیل: «پدر که لبش خون افتاده بود از بس دندان‌ها را به لب فشرد بود می‌گوید: بسیار خوب. گوش راستش را می‌گذاریم ماندنی و گوش چپش را اسماعیل» (همان).

و نام دیگرش ابوالحسن: «در آن هنگام، یعنی دو قرن پیش، مندو مندو نبود. ایلچی مخصوص شاه بود و نامش ابوالحسن» (همان: ۱۱).

مندو در جایی از رمان در هویت خود ایجاد تشکیک کرده و اشاره می‌کند که پدر و مادر واقعی او کسان دیگری هستند که او را زمانی که نوزاد بوده رها کرده‌اند و پدر فعلی‌اش که کبوترباز بوده، او را

1. Totaliter

2. Philip

در دامنه کوهی در معرض حمله مار دیده و نجاتش داده و به فرزندى پذیرفته است» (همان: ۱۶۵-۱۶۴).

علاوه بر شاهد مثال‌های بالا، تقریباً اغلب رفتار و گفتار شخصیت‌های ایرانی ناشی از بحران هویت است، آن‌ها گذشته درخشانی ندارند و اکنون بالاجبار به کشوری غریب مهاجرت کرده‌اند و همین امر باعث شده تا هویت آن‌ها چندپاره و مغشوش شده و رفتار و کردارشان نیز بی‌ثبات باشد.

۲-۱-۲. در حاشیه بودن

«به عقیده برخی محققان ریشه حاشیه‌نشینی از زندگی مهاجران در حاشیه شهرها نشأت گرفته است. البته نمودهای جغرافیایی و جمعیتی جنبه ظاهری حاشیه‌نشینی بوده است و عناصر فرهنگی مبین محتوای آن است. از نظر آن‌ها، فرد حاشیه‌نشین جایی در فرهنگ رایج جامعه ندارد؛ بلکه در حاشیه آن زندگی می‌کند، از محیط فرهنگی قبلی خود بیرون آمده است و هنوز هم به دلایل گوناگون جذب فرهنگ میزبان نشده است، نه به این فرهنگ تعلق دارد و نه به فرهنگ قبلی. تقریباً در حالت بینابین برای هر دو فرهنگ بیگانه است» (ارشاد، ۱۳۶۵: ۴۴).

افرادی که به سرزمین‌های دیگر مهاجرت می‌کنند، دست کم برای مدتی نمی‌توانند خود را با هنجارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه میزبان سازگار کنند. از این‌رو، نه خود احساس تعلق و همبستگی خاصی به آن جامعه دارند و نه جامعه جدید به راحتی آن‌ها را می‌پذیرد. می‌توان این افراد را در کل به «انسان حاشیه‌ای»^۱ تشبیه کرد. انسان حاشیه‌ای محکوم به زندگی در دو جامعه و دو فرهنگ نه تنها متفاوت که گاه کاملاً متضاد است و این حاشیه‌ای بودن، زندگی او را بی‌نظم و از هم گسیخته می‌کند» (مدرسی، ۱۳۹۳: ۸۹-۹۰).

«در موقعیت حاشیه‌نشینی فرد خود را در شرایطی می‌یابد که در آن روابط اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی و ملی تا حدودی دستخوش تزلزل می‌شود، ولی ارزش‌های دیگری هنوز به‌طور کامل جایگزین آن نشده است» (انصاری، ۱۳۵۵: ۱۶۳).

شخصیت‌های ایرانی رمان چاه بابل هرگز نمی‌توانند خود را بخشی از جامعه فرانسه محسوب کنند و بارها در بخش‌هایی از رمان به این موضوع اشاره شده است. در جایی از رمان، حس «در حاشیه بودن»

راوی در فرانسه به زیبایی تمام از زبان او بیان شده و زمانی که «مندو» می‌خواهد دست‌نیافتنی بودن وصال فیلیسیا را بیان کند، او را به کشور فرانسه تشبیه می‌کند:

«فرانسه یعنی دختری به نام فیلیسیا. با او تا توی رختخواب هم می‌شود رفت، اما تو را به خودش راه نمی‌دهد» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۵۸).

همین شاهد مثال نشان می‌دهد که راوی در کشور فرانسه عمیقاً احساس «در حاشیه بودن» دارد و نتوانسته با فرهنگ این کشور انس بگیرد و خود را عضوی از جامعه فرانسه فرض کند. علاوه بر این، رفتار و حرکات شخصیت‌های ایرانی نیز نشانگر این است که آن‌ها همواره در جامعه فرانسه احساس حاشیه‌ای بودن را تجربه می‌کنند و خود را بیگانگانی در حاشیه فرض می‌کنند. به‌عنوان مثال، راوی در قسمتی از رمان، وضعیت ظاهری خود را زمان ورود به فرانسه توصیف می‌کند که سرشار از احساس حقارت و پریشانی است:

«تو چه می‌دانی سرما چیست؟ سرد آن روزی بود که آمدم پاریس؛ لخت و بی‌لباس. از بد بخت، برفی باریده بود که هنوز از پس هفت سال مثل آن نباریده. لرزیدنم را که دیدند، رفقا دست‌به‌کار شدند. فیروز پالتوی ژاک شیراک را به من داد (پدرزنش باغبان شیراک بود و لباس‌های کهنه او را اگر به درد خودش نمی‌خورد به این و آن می‌داد). کمال یکی دو تا از شلوارهای خودش را به من بخشید و مرتضی یک جفت کفش نسبتاً نو را که مال رئیسش بود؛ «دکتر جکیل» از هر کجا تکه‌ای فراهم شد تا من مثل مترسکی پا شوم» (همان: ۱۹).

۲-۱-۳. نوستالژی^۱

«نوستالژی یکی از مشخصه‌های برجسته ادبیات مهاجرت، بالأخص ادبیات مهاجرت ایران است» (احمدزاده، ۱۳۹۱: ۱۳-۱۲). نوستالژی واژه‌های متفاوتی مانند غربت‌زدگی، غریبی و حسرت گذشته معنا شده است که آن را با مضامینی مانند بیگانگی، دوگانگی، سرگردانی و تعلیق پیوند می‌دهد. علاوه بر این وجود خاطره، ساختار روایت، مفهوم ویژه زمان و سیالیت مکان از عناصر اصلی ادبیات مهاجرت به شمار می‌روند و با نوستالژی رابطه تنگاتنگی دارند» (همان: ۱۵). ساختار روایت و مفهوم زمان در رمان *چاه بابل* نیز مفهوم ویژه‌ای دارد؛ از جمله، ساختار روایت در این رمان به صورت غیرخطی^۲ است

و با سه روایت موازی^۱ مواجهیم که در سه زمان مختلف جریان دارد. یکی از این خطوط روایی مربوط به دوران جنگ ایران و عراق است که راوی بالاچار در جبهه حضور دارد و ماجراهای میدان جنگ را روایت می‌کند. در خط روایتی دوم که در روسیه جریان دارد، شخصیتی به نام ابوالحسن ایلچی نقش آفرینی می‌کند و این روایت مربوط به زمان قاجار است. در خط روایی سوم، نویسنده به توصیف زندگی مندو و سایر شخصیت‌های ایرانی که در فرانسه اقامت گزیده‌اند، می‌پردازد. تلفیق سه خط روایی در رمان و هم‌چنین گریزهایی که راوی به دوران گذشته از جمله داستان هاروت و ماروت می‌زند، باعث شده تا رمان از نظر زمانی دچار پیچیدگی شود که این موضوع با زمینه نوستالژیک رمان ارتباط مستقیم دارد.

احساس غربت در لحظه‌لحظه زندگی راوی و دیگر شخصیت‌های ایرانی رمان خود را نشان می‌دهد. البته احساس غربت در این رمان به معنای حسرت گذشته نیست، بلکه شخصیت‌های رمان گذشته درخشانی نیز نداشته‌اند و خاطراتی که از دوران گذشته روایت می‌کنند، سراسر غم و رنج است:

«کمال نه گذشته قابل اعتنایی داشت و نه اکنون به نان و نوایی رسیده بود. او گذشته‌ای سراسر شکنجه و رنج داشت و حالا به خاطر یک لقمه نان، به چاپ آگهی مشروب‌فروشی‌ها روی آورده بود» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۷۴).

مندو همواره در لحظه‌لحظه زندگی‌اش احساس غربت و حسرت دارد و حتی عشق سوزان فیلیسیا نیز نمی‌تواند نوستالژی دوری از وطن و محروم بودن از هنر خوانندگی را در وجودش از بین ببرد:

«آه چه می‌شد اگر آوازم را ادامه می‌دادم، در تبعیدی گرفتارم که نه روی وطن می‌بینم و نه می‌توانم صدایم را بلند کنم. در چاهی تاریک معلق مانده‌ام» (همان: ۹۴).

یکی از نوستالژیک‌ترین خاطراتی که راوی از گذشته خود تعریف می‌کند، ماجرای عشق او به «نایی» در دوران نوجوانی و در وطن خویش است و گویی «نایی» شخصیتی است که او را به خود واقعی‌اش می‌رساند، زیرا «نایی» به مجسمه مرموز و بدون بالی تشبیه شده که در رمان نماد انسان هبوط کرده به زمین است و همانند این مجسمه، بدن او نیز بوی کاج می‌دهد:

«نایی تو که از ستاره‌ی دیگر آمده‌ای... تو بگو نایی... تنات بوی کاج می‌داد. عطر نمی‌زدی. پناهم بده به آن تاریکی خیس سوزنده. پناهم بده به آن بهترین تاریکی‌ها. آه نایی» (همان: ۲۲۲).

۲-۱-۴. سیالیت زمان

«برخی معتقدند در وضعیت غربت، ذهن دچار از هم گسیختگی می‌شود، زیرا در هر لحظه بین اکنون و آن‌گاه در نوسان است؛ زمان حال ناسازگار و تحمیل شده از یک‌سو و گذشته‌ای گسیخته و غیرقابل بازگشت از سوی دیگر. شاید این شقاق به فلج کامل ذهن بینجامد. هم-چنین، در این وضعیت نه‌تنها تجربه‌ی شادی کسب نمی‌شود، بلکه غربت به‌صورت حس تعلیقی مداوم درمی‌آید که هرگونه تعلقی را نفی و در نهایت ذهنیت غریب را در وضعیت حاشیه‌ای در سرزمین میزبان زمین‌گیر می‌کند» (فرّخ‌فال، ۱۳۸۸: ۱۵).

عنصر زمان در این رمان سه‌پاره است و احساس تعلیق و متعاقب آن افسردگی، بر زندگی شخصیت‌ها سایه افکنده است. «افسردگی حالتی بیمارگونه که با کاهش انرژی روانی همراه است. شخص افسرده، نومید و دل‌زده است، در برابر مشکلات قدرت ابتکار و اتخاذ تصمیم ندارد و در همان حال از ناتوانی خود رنج می‌برد» (یونگ، ۱۳۷۲: ۱۷۶). همین حالت تعلیق و افسردگی، سیالیت زمان در رمان را سبب شده است. در جایی از رمان، نحوه‌ی گذر زمان در دیار غربت از زبان راوی بیان شده است و وی به سیالیت زمان در غربت اشاره‌ای تلخ دارد:

«گمان می‌کرد تبعید مثل هر سفر دیگری‌ست که از میانه‌ی راه هوای بازگشت قفس سینه را تنگ می‌کند و دقیقه‌ها به شمارش می‌افتند. نمی‌دانست این‌جا زمان در توفقی ابدی‌ست. می‌چرخد اما نه برای او. نمی‌دانست که زمان می‌ایستد و نمی‌فهمد که ایستاده» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۳۳).

راوی به موضوع گذر نامحسوس زمان و سیالیت آن در غربت در جای دیگری از رمان نیز اشاره کرده است:

«ایستاد مقابل آینه. خودش را نمی‌شناخت. هفت سال گذشته بود: «خدای من! این همه چین و چروک از کجا آمد؟ و موها؟ این همه سپیدی از کجا آمد؟» و انگار همین دیروز بود که وقتی پایش رسید به زمین، برفی می‌بارید که برای آب کردنش ماده‌ای روی آن پاشیدند که آن همه

سگ را تلف کرد و مبدأی شد تاریخی برای تبعیدش. این‌طور آدمی پیر می‌شود؛ چند جای خالی دندان اینجا، چند جای خالی دندان آن‌جا، چهره‌ای که مثل پوست درخت چروکیده می‌شود، و زمان» (همان: ۹۷).

۲-۱-۵. مانند‌گردی^۱، فرهنگ‌پذیری^۲، سازگاری^۳

فرد مهاجر ناچار است در سرزمین جدید باورها و الگوهای فرهنگی گذشته خود را رها کند و ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی کوچ‌گاه را بپذیرد. هرچه عناصر فرهنگی خاستگاه و کوچگاه با هم متفاوت‌تر باشند، پویش مانند‌گردی و فرهنگ‌پذیری دیرتر و دشوارتر صورت می‌گیرد. این امر به‌ویژه هنگامی که به پاره‌فرهنگ ویژه اجتماعی کوچنده در گذشته و حال توجه شود، پیچیده‌تر و بحث‌انگیزتر می‌شود. حتی گاهی ویژگی‌های فرهنگ یک لایه اجتماعی موجب تشویق فرد به مهاجرت می‌شود، چون فرهنگ آن لایه در کوچ‌گاه چندان بیگانه نیست، اما گاهی به علت بیگانگی به کلی او را از مهاجرت پشیمان می‌کند» (ارشاد، ۱۳۶۵: ۴۲). «از نظر میرعابدینی تنومندترین شاخه ادبیات مهاجرت، شاخه‌ای است که به دوگانگی هویتی مهاجران و درگیری‌های درونی آنان برای بریدن از گذشته و آغاز زندگی تازه در کشور مهاجرپذیر می‌پردازد» (میرعابدینی، ۱۳۸۳: ۱۴۰۴).

راوی داستان در جملات زیر به مطابقت و سازگاری اجباری خود با فرهنگ فرانسه به نحوی طنزآمیز اشاره کرده است و به این نکته تأکید می‌کند که علاوه بر وضعیت پوشش و شیوه راه رفتن، حتی به ناچار نامش نیز عوض شده است:

«کفش‌های دکتر جکیل^۴ دو سه شماره‌ای بزرگ‌تر بود؛ کف آن‌هم انگار کفش طبی بود کمی برجسته، پس اول از همه راه رفتنم عوض شد. مثل شتر بالا و پایین می‌رفتم و با هر گام لنگری هم به جلو. شلوار کمال خشتک‌اش تنگ بود. پالتوی ژاک شیراک بلند بود، دست‌هام به جیب نمی‌رسید. پس شانه‌هام پایین رفت، پایین‌تر، تا جیب‌های ژاک شیراک^۵ دست‌هام را محافظت کند از سرما بعد هم نامم عوض شد، ماندنی آغیا نجاد» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۲۰).

البته قاسمی با وجود تناقض‌هایی که میان فرهنگ خودی و دیگری در این رمان مطرح کرده، اما همواره «فرهنگ خودی را در برخورد با فرهنگ دیگری - با وجود تناقض و تقابل فرهنگ خودی و

1. assimilation
2. acculturation
3. adaptation
4. Jekyll
5. Jacques Chirac

دیگری- حفظ کرده و دیگری را در خارج مرز مؤلفه‌های فرهنگ خودی نگه داشته است» (بیگ‌زاده و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۱).

۲-۱-۶. زبان

«زبان مادری برای غریبه تنها فهرستی از لغات و مفاهیم و قواعد نیست، بلکه هر واژه، هر اصطلاح و هر جمله، مفهومی خاص و معانی پیچیده ضمنی دارد که با نظام شناختی و اندیشه او سخت گره خورده است. زبان بومی مهاجر شاخص هویت ملی، قومی و فرهنگی اوست و گاه با ادبیاتی پیوند دارد و در روح و ذهن او سخت ریشه دوانیده است» (مدرسی، ۱۳۹۳: ۴۸-۵۱).

هنگامی که مهاجر به جامعه میزبان وارد می‌شود، بالقوه دو رویکرد کلی در پیش روی خود دارد: یک رویکرد، ورود فعال به جامعه میزبان و شرکت در جریان اصلی زندگی این جامعه است که پیامد اصلی آن معمولاً دو زبانه شدن است. رویکرد دوم در حاشیه ماندن و به صورت یک گروه منفرد زندگی کردن است که نوعی یک‌زبانگی را حداقل در کوتاه‌مدت هم‌چنان تداوم می‌دهد، هر چند در این حالت نیز قرض‌گیری زبانی با حجم سنگین در پیام‌های روزمره و درون‌گروهی مهاجران مشاهده می‌شود» (همان: ۵۶).

راوی اگرچه در این رمان دو زبانه بودن را به معنای واقعی کلمه تجربه نکرده، اما به این نکته اشاره می‌کند که زبان فرانسه راحت‌تر از زبان فارسی است، زیرا حروفی که تلفظ آن‌ها دشوار است، در زبان فرانسه جایی ندارد:

«به یکی دیگر از هم‌بندی‌ها گفته بود: کاش ما هم از خط لاتین استفاده می‌کردیم تا کلمات این همه سرکش و دسته و ال واو ضاع جر دهنده نداشت» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۷۱).

در جایی از رمان نیز راوی در ذهن خود انتظار دارد فیلیسیا اصطلاحی فارسی به کار ببرد، اما فیلیسیا اصطلاح فرانسوی آن ضرب‌المثل را به کار می‌برد:

«فیلیسیا گفت: «دروغ می‌گویی»: نگفت: مثل سگ، اصطلاح فرانسویان را به کار برد: «عین دندان‌کش‌ها» (همان: ۱۶۵).

۲-۱-۷. انتقاد از خود

«ناتوانی در ادراک محیط و تبیین خود و بازتاب‌های محیط تازه به آن ناتوانی - در ابتدای مهاجرت - احساس حقارت را در مهاجر برمی‌انگیزد؛ تا جایی که به هوش و شعور فردی و تاریخی خود مشکوک می‌شود. در مرحله آغازین مهاجرت، دوری از مخزن تجربه و جهان‌بینی پیشین از یکسو و شکست این جهان‌بینی از سوی دیگر، هنرمند ایرانی را نسبت به دانش و جهان‌بینی خود دچار تردید می‌کند و بازده این تردید، اکثراً حس خطاکاری است. این نوع داوری در لابه‌لای بسیاری از داستان‌های کوتاه و در گوشه و کنار برخی از شعرهای تبعید و مهاجرت به چشم می‌خورد و دامنه آن تا گفتمان‌های اجتماعی باز می‌شود» (تیره‌گل، ۱۹۹۸: ۱۱۳).

انتقاد از خود بارها در این رمان به کار رفته و اغلب اوقات، راوی به نقد وضعیت ظاهری و رفتار خویش و فرهنگ خودی پرداخته است:

«تو چه می‌دانی سرما چیست؟ سرد آن روزی بود که آمدم پاریس؛ لخت و بی‌لباس. از بد بخت، برفی باریده بود که هنوز از پس هفت سال مثل آن نباریده» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۱۹)

در بخش زیر، راوی به خصیصه رفتاری «خود بی‌گناه پنداری» ایرانیان اشاره می‌کند و به طور غیرمستقیم به نقد این رفتار می‌پردازد:

«می‌دانستم سنگ اول را کسی باید پرت کند که در عمرش گناه نکرده است. اما باز می‌ترسیدم. آخر، کدام ایرانی‌ست که خودش را گناهکار بداند؟ یا به جستجوی مقصر در جایی بیرون از وجود خود نگردد؟» (همان: ۱۲۰).

۲-۱-۸. مقایسه

«نویسنده شرایط زندگی فردی و اجتماعی جامعه میزبان را با شرایط هم‌تا در کشور و فرهنگ خود مقایسه می‌کند. البته در بیشتر آثار، مقایسه یکی از درون‌مایه‌هاست که گاهی هنرمند با جمله‌ای یا نشانه‌ای استعاری از آن گذشته است. در این اشاره‌ها تا جایی که به آزادی و رفاه اجتماعی مربوط می‌شود، فضای اثر حسرت‌بار است و تا جایی که عناصر فرهنگی - عاطفی مطرح می‌شود، سخن و فضای نوستالژیک در اثر ادبی دیده می‌شود که اولی را بیشتر در داستان‌ها می‌بینیم و دومی را بیشتر در شعر» (تیره‌گل، ۱۹۹۸: ۹۹). «نویسنده مهاجر یا تبعیدی زیر ضربه‌های شکننده بیگانگی و از دست دادن دروغ‌هایی که در اثر مقایسه فرهنگ خود با فرهنگ کشور میزبان برایش پیش می‌آید، به

ارزش‌های فرهنگی خود مشکوک و بدبین می‌شود و در این رهگذر بیشتر به سطح پدیده‌ها می‌نگرد و در سیطرهٔ دوپارگی ذهنی و دوپارگی فرهنگی^۱، فرهنگ خودی را به نوعی به انتقاد می‌کشد که انگار حرفش از چشمهٔ خشم و حسرتی پنهانی به کلمه نشت کرده است» (همان: ۱۲۲).

در جملهٔ زیر، راوی طرز فکر خود را که در فضای فرهنگی سنتی تربیت شده است، با فرهنگ غربی‌ها مقایسه کرده و حساسیت مرد شرقی به رفتار همسرش را دست‌مایهٔ مقایسه قرار داده است:

«مرد شرقی، هزار سال هم در غرب زندگی کرده باشد، وقتی ساعت ده شب زنش آرایش کند و از خانه بیرون بزند (آن‌هم وقتی که در خانه مهمان هست) اول یادش می‌افتد به شبی که به اتاق‌خواب می‌آید و آن لور^۲ را می‌بیند مشغول نوازش مندو» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۱۹۱).

در جایی از رمان، راوی به مقایسهٔ موضوع عشق و آزادی‌های اجتماعی در کشورهای پیشرفته و کشورهای مذهبی اشاره می‌کند و بر این باور است که کشورهای مذهبی فضای فرهنگی بسته و به شدت سنتی دارند و روابط زن و مرد در آن‌ها محدود است و همین امر باعث گرایش برخی به عشق‌بازی با خود می‌شود:

«جایی که از آن آمده بود عشق اساس آفرینش بود. خدا می‌خواست جمال خویش ببیند انسان را به شکل خود آفریده بود. خود را که در این آینه دید عاشق جمال خویشتن شد. آن‌جا، عشق‌های زمینی، در چرخه‌ای ابدی، تکرار حادثه در آینه‌های موازی این اسطوره بود.... چقدر تامول^۳، چقدر ایرانی، عرب، یا افریقایی، در این عرصات بی‌کسی، از عشق‌بازی با خود تحقیر می‌شوند» (همان: ۳۵).

۲-۱-۹. کنش‌پذیری، انفعال و بی‌ارادگی

در بسیاری از داستان‌های مهاجرت، مهاجر فشار روحی زیادی را متحمل می‌شود و در برابر مشکلات احساس ناتوانی می‌کند. بر این اساس ممکن است فرد قدرت تصمیم‌گیری خود را از دست دهد و در برابر اتفاقات واکنش درستی نشان ندهد یا در کل واکنشی نداشته باشد.

انفعال و بی‌ارادگی بر زندگی راوی و سایر شخصیت‌ها سایه افکنده و آن‌ها هرگز کنش مؤثری در زمینهٔ تغییر وضعیت موجود از خود نشان نمی‌دهند. به‌عنوان مثال، راوی (مندو) به فیلسیا می‌گوید دیگر

1. Cultural divide
2. Anne Laure
3. Tamol

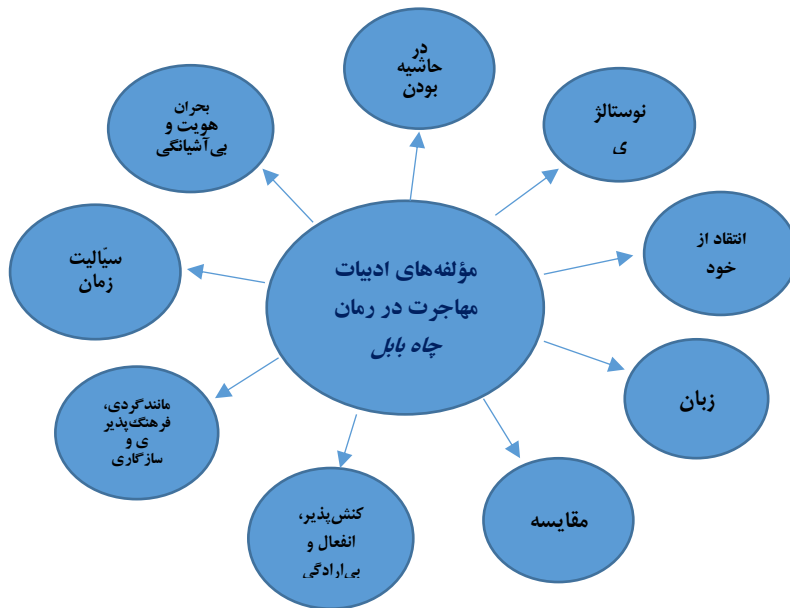
پایبند هیچ تابویی نیست، اما هرگز نمی‌تواند در برابر تابوها و کهن‌الگو‌هایی که از سرزمین مادری‌اش در ذهن دارد، مقاومت کند و ناچار موضع انفعال و بی‌ارادگی اختیار می‌کند:

«به فلیسیا می‌گفت: «دیگر هیچ چیزی برای من تابو نیست و حالا می‌دید که کار آن‌قدر هم آسان نیست» (قاسمی، ۱۳۷۸: ۱۲۷).

راوی همواره تصویر غم‌باری از زندگی در غربت به دست می‌دهد و توصیف او سرشار از انفعال و بی‌ارادگی است:

«خودش را نه محبوسی در قلعه، که بیماری می‌دید زیر چادر اکسیژن؛ فرو رفته در اغما؛ بیماری که از همه اعضای بدنش تنها قلبی است که می‌تپد. می‌دید که در این انجماد و سکوت آن‌قدر باید ادامه دهد تا روزی که این تکه گوشت بی‌مصرف هم باز بماند از تپش» (همان: ۲۰۰).

در نمودار زیر، مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت که در رمان چاه بابل به کار رفته، آورده شده است. چنان‌که مشاهده می‌شود، ۹ مورد از مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در این رمان نمود یافته که بیانگر تأثیر قابل توجه فضای مهاجرت بر ساختار و محتوای رمان است:

شکل ۱. مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان چاه بابل

۳. نتیجه گیری

پس از بررسی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان *چاه بابل*، این نتیجه حاصل شد که ۹ مورد از مهم‌ترین مؤلفه‌های این نوع ادبی در رمان دیده می‌شود و رمان *چاه بابل* را می‌توان جزء آثار داستانی ادبیات مهاجرت محسوب کرد. از منظر جنبه روایی، تأثیر ادبیات مهاجرت بر عنصر شخصیت‌پردازی رمان بیش از سایر عناصر مشهود است و قاسمی شخصیت‌هایی خلق کرده که در خدمت انتقال مضمون‌ها از جمله ادبیات مهاجرت قرار گرفته‌اند، با این توضیح که رفتارها و ویژگی‌های روانی شخصیت‌ها به‌ویژه راوی، تحت‌الشعاع عوارض و رنج‌های مهاجرت است.

از منظر جنبه‌های فکری و فرهنگی نیز مهم‌ترین مؤلفه ادبیات مهاجرت در رمان، موضوع بحران هویت است که خود باعث بروز برخی دیگر از عوارض روانی مهاجرت در شخصیت‌های رمان شده است؛ نشانه‌های بروز بحران هویت در شخصیت‌های رمان در اسامی متعدد راوی، طراحی عجیب و غریب چهره اشخاص توسط کمال، ناامیدی و خودتحقیری نادر دیده می‌شود.

در حاشیه بودن از دیگر مؤلفه‌های برجسته ادبیات مهاجرت در رمان است. شخصیت‌های ایرانی رمان اغلب خود را از جامعه فرانسه، در حاشیه و جدا احساس می‌کنند و همین امر باعث انزوای شخصیتی آن‌ها می‌شود.

نوستالژی نیز از مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان است و شخصیت‌های ایرانی رمان اگرچه گذشته درخشانی ندارند، اما بعضاً خاطراتی از سرزمین مادری خود دارند که یادکرد آن‌ها باعث احساس حسرت و غربت می‌شود.

عصر زمان در این رمان دارای سیالیت و ناپایداری است و با زمینه نوستالژیک رمان ارتباط تنگاتنگ دارد. گذر نامحسوس اما سریع زمان که ذهن راوی را دچار اغتشاش و پریشانی کرده، بارها توسط او بیان شده است.

مانندگردی، فرهنگ‌پذیری و سازگاری نیز دیگر مؤلفه مهم ادبیات مهاجرت است که در رمان مشاهده می‌شود و شخصیت‌های ایرانی رمان همواره سعی در انطباق و سازگاری با فرهنگ کشور مقصد دارند، اگرچه در این مسیر چندان موفق نمی‌شوند و نمی‌توانند فرهنگ بومی و تابوهایی را که از سرزمین مادری به یادگار دارند، فراموش کنند.

عصر زبان از مؤلفه‌هایی است که بسامد چندانی ندارد و نشانه‌های کمی از انعکاس برخورد زبان بومی مهاجران با زبان کشور مقصد در رمان نمود یافته است.

از دیگر مؤلفه‌های فکری و فرهنگی ادبیات مهاجرت در رمان، انتقاد از خود، مقایسه و کنش‌پذیری، انفعال و بی‌ارادگی است که بعضاً نشانه‌هایی از آن‌ها در رمان دیده می‌شود و مهم‌ترین نمود آن، انفعال و بی‌ارادگی راوی در فراموش کردن تابوهایی است که در وجود او ریشه دوانیده و هرگز از ذهنش زدوده نمی‌شود.

در مجموع، رمان چاه بابل اثر رضا قاسمی که حوادث آن اغلب در کشور فرانسه اتفاق افتاده است، مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت را در خود دارد و نویسنده مضامین اجتماعی و فرهنگی و اسطوره‌ای را با رهیافت و رویکرد ادبیات مهاجرت بیان کرده است.

کتابنامه

- احمدزاده، شیده. (۱۳۹۱) مهاجرت در ادبیات و هنر. مجموعه مقالات، تهران: سخن.
- ارشاد، فرهنگ. (۱۳۶۵) مهاجرت تاریخی ایرانیان به هند (قرن هشتم تا هجدهم میلادی). تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- انصاری، عبدالمجود. (۱۳۵۵) نظریه انسان حاشیه‌نشین در جامعه‌شناسی. نامه علوم اجتماعی، (شماره ۵)، ۲۷-۱۲.
- بیگ‌زاده، خلیل؛ احمدی، سوسن؛ جبری، پریرا و نادری فر، عبدالرضا. (۱۴۰۱) «تحلیل تطبیقی آشوب و نظم در رمان‌های چاه بابل و واحه غروب بر پایه الگوی نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان». پژوهشنامه ادبیات داستانی، دوره ۴، (شماره ۸)، ۴۱-۵۹. (Doi: 10.30465/lir.2022.39178.1425).
- تایسن، لیس. (۱۳۹۴) نظریه‌های نقد ادبی معاصر. ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی. چاپ سوم، تهران: نگاه امروز.
- تیره گل، ملیحه. (۱۳۷۷ یا ۱۹۹۸) مقدمه‌ای بر ادبیات فارسی در تبعید (۱۳۵۷-۱۳۷۵). آستین: تگزاس.
- درویش‌پور، مهرداد. (۱۳۸۶) آشنائه نو و افق‌های تبعید. نگاهی کوتاه به جامعه‌شناسی ادبیات فارسی در تبعید و مهاجرت. آرش، (شماره ۱۰۰)، ۲۱۵-۲۱۰.
- رفیعی، حسن. (۱۳۸۲) اریکسون: فرزند خود و معمار هویت. تهران: دانژه.
- روشنگر، مجید. (۲۰۰۵) ادبیات مهاجرت حاصل ناپایداری اجتماعی. ۲۹ ژانویه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶) انواع ادبی. چاپ دوم، تهران: میترا.

طاهری، حسین و دستمالچی، ویدا. (۱۳۹۹) «پیکرگردانی و گشت اسطوره‌ای در رمان چاه بابل اثر رضا قاسمی».

فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، شماره ۵۸، ۱۵۹ تا ۱۸۵، ۱۶.

فرّخ‌فال، رضا. (۱۳۸۸) حدیث غربت سعدی. تهران: مرکز.

قاسمی، رضا. (۱۳۷۸) چاه بابل. استکهلم: باران.

مدرسی، یحیی. (۱۳۹۳) زبان و مهاجرت. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

میر عابدینی، حسن. (۱۳۸۴) هشتاد سال داستان کوتاه ایرانی. تهران: چشمه.

یاوری، حورا. (۱۳۸۲) ادبیات داستانی پس از انقلاب اسلامی در خارج از کشور. در ادبیات داستانی در ایران

زمین، ترجمه پیمان متین، تهران: امیرکبیر.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۲) روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه. ترجمه محمدعلی امیری، تهران: انتشارات و

آموزش انقلاب اسلامی.

References

- Ahmadzadeh, Sh. (2012). *Migration in literature and art: a collection of articles*, Tehran: Sokhan. (In Persian).
- Ansari, A. (1976). The theory of marginalized people in sociology, *Social Sciences Letter*, No. 5, 12-27. (In Persian).
- Begzadeh, Kh., Ahmadi, S., Jabri, P. and Naderifar, A. (2022). A comparative analysis of chaos and order in the novels *Chahe Babel* and *Waheh Gorob* based on Lotman's cultural semiotics model. *Two Quarterly Journals of Interdisciplinary Literary Research*, Volume 4, Number 8, 41-59. (In Persian).
- Darvishpour, M. (2007). *New nest and the horizons of exile*, a short look at the sociology of Persian literature in exile and migration. *Arash*, No. 100, 215-210. (In Persian).
- Ershad, F. (1986). *Historical migration of Iranians to India (8th to 18th century AD)*, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. (In Persian).
- Farrokhfal, R. (2009). *Saadi's Ghorbart Hadith*, Tehran: Markaz. (In Persian).
- Ghasemi, R. (1999). *Chahe Babel*, Stockholm: Baran. (In Persian).
- Mirabdini, H. (2004). *Eighty years of Iranian short stories*. Tehran: Cheshme. (In Persian).
- Modrresi, Y. (2014). *Language and Migration*, Tehran: Pajooeshgahe oloume Ensani va Mtaleate Farhangi. (In Persian).
- Rafiei, H. (2003). *Erikson: Your child and the architect of identity*, Tehran: Danje. (In Persian).

- Roshangarh, M. (2005). *Literature of migration as a result of social instability*, January 29. (In Persian).
- Shamisa, S. (2006). *Literary types*, new edition, second edition, Tehran: Mitra. (In Persian).
- Taheri, H., Dastmalchi, V. (2019). Personification and mythological tour in the novel "Chahe Babel" by Reza Ghasemi. *Quarterly Journal of Mystical Literature and Cognitive Mythology*, No. 58, 159-185. (In Persian).
- Tirgol, M. (1377 or 1998). *An introduction to Persian literature in exile (1375-1357)*, Publications u Touch, Austin: Texas. (In Persian).
- Tysen, L. (2014). *Theories of Contemporary Literary Criticism*, translated by Maziar Hosseinzadeh and Fatemeh Hosseini, third edition, Tehran: Negahe Emrooz. (In Persian).
- Yavari, H. (2008). *Fiction after the Islamic Revolution abroad*, in fiction in Iran land, translated by Peyman Metin, Tehran: Amir Kabir Publishing. (In Persian).
- Jung, C. (1993). *Psychology of the unconscious mind*, translated by Mohammad Ali Amiri, Tehran: Amoozeshe Enghelabe Eslami. (In Persian).

